

Del *chauchau* al *fufifa*: la llengua dels emigrants valencians i els seus descendents establits a Isla Mayor (Andalusia)¹

1. Introducció

Joan Fuster es lamentava en la seua obra fonamental, *Nosaltres els valencians*, que molts paisans seus hagueren abandonat la terra nadiua per a colonitzar regadius dels rius Guadiana i Guadalquivir. Ho feia en aquests termes:

Des del punt de vista col·lectiu, aquesta fuga d'energia i de diners és absurda; és més absurda encara, i nefasta, si pensem que origina uns nuclis agrícoles que s'alcen ja com a rivals de la nostra agricultura. (Fuster 1962, 196)

Efectivament, en els anys 40 del segle XX un bon nombre d'arrossers de la Ribera del Xúquer i de l'Albufera es traslladen a *Las Marismas* del Guadalquivir, cridats pel latifundista andalús Rafael Beca, propietari de grans extensions d'aquelles terres pantanoses, qui aconsegueix que els valencians les posen en producció. Fuster no anava equivocat: al País Valencià hi havia aleshores 28.000 hectàrees plantades d'arròs (Fuster 1962, 187) i als aiguamolls del Guadalquivir ara n'hi ha 36.000. De fet, Andalusia produeix hui el 40% de l'arròs espanyol mentre que el País Valencià, que ha reduït els camps conreats d'arròs a 15.000 hectàrees, només proporciona el 15% de la producció estatal².

Però no és d'aquesta problemàtica que fa comptes d'ocupar-se el present article sinó de la llengua que van portar aquells arrossers valencians a terres andaluses i de la que van rebre en establir-s'hi. Fuster comenta, com hem vist, la sagnia humana i econòmica que pateix en aquella avinentesa la zona arros-sera valenciana però no esmenta el fet que aquella emigració suposava també

---

¹ Aquest estudi ha estat possible gràcies a un període sabàtic concedit per la Universitat d'Alacant durant el curs 2013-2014 a l'autor d'aquestes línies.

² Vegeu la pàgina <<http://www.elmundo.es/mundodinero/2008/04/24/economia/1209062784.html>>; <http://ccaa.elpais.com/ccaa/2013/01/06/valencia/1357492834_567393.html> [consulta efectuada el 2/12/14].

una pèrdua de parlants i que, precisament, la localitat que feia la major aportació demogràfica era Sueca, el seu poble. Aquest procés migratori s'estendrà al llarg d'uns quatre decennis. Així, cap al final de l'arribada d'immigrants, l'any 1970, dels 6.943 habitants que residien al centre d'atracció migratòria, la pedania de Villafranco del Guadalquivir (dependent llavors del municipi de La Puebla del Río i hui municipi independent amb el nom d'Isla Mayor), 566 eren valencians, un 8'15%. No constituïen ni molt menys una majoria (ni en termes identitaris ni lingüístics) però, en 1965, per exemple, eren propietaris del 37'2% de les plantacions (González 1993, 81-83) i ocupaven els llocs de decisió política i econòmica principals. A la figura 1 podem veure la ubicació geogràfica d'Isla Mayor, situada a uns 40 quilòmetres al sud-oest de la capital andalusa, Sevilla.

Figura 1: Situació geogràfica d'Isla Mayor

Són pocs els estudiosos d'aquesta colonització que han dedicat algunes planes al tema de la llengua. Qui més n'ha dedicat ha estat Assumpta Sabuco Cantó, una antropòloga –no debades valenciana– que va efectuar una estada de recerca llarga a Isla Mayor. En el seu estudi (Sabuco 2005) presenta el català com un «marcador ètnic» (p. 28) que ella situa en un nivell equivalent al dels menjars i els costums de tota mena procedents del País Valencià (p. 307, 338-340, 416), i que constitueix una font de saber per al conreu especialitzat de l'arròs (p. 145). Però, alhora, aquesta autora ens descobreix que el català és rebutjat en ser considerat un element intrús en el panorama comunicatiu local (p. 28, 98) i que, fins i tot, arriba a ser imitat com un objecte de burla per bona part dels andalusos residents (p. 96).

A partir dels múltiples suggeriments que deixava oberts la investigació de Sabuco (2005) en l'àmbit de la llengua, s'imposava una enquesta amb objectius més concretament lingüístics, tant des d'una òptica sociolingüística, ja desenvolupada en Montoya (2015), com des d'una perspectiva més aviat dialectològica i de lingüística contrastiva, que és la que ocuparà el present article. El treball de camp, portat a terme a la localitat d'Isla Mayor a finals de 2013, es basa en 33 entrevistes realitzades a altres tants individus, la majoria d'ells immigrants valencians i descendents seus. A la taula 1 es detallen els factors culturals, lingüístics i socials que conformen la mostra: origen geogràfico-identitari, capacitat lingüística, sexe i edat.

	Origen	Llengua		Hòmens: 23		Dones: 10	
				Edats			
				65-88	43-58	64-79	35-58
Subjectes: 33	Valencians: 30	Català: 23	L1: 21	14	1	5	1
			L2: 2		1		1
		Castellà: 7	Català precari: 2	1	1		
			Mots recordats: 5	1	1	1	2
	Castellans: 3		3				
			19	4	6	4	

Taula 1: Factors socials de la mostra utilitzada per al treball de camp

Com es pot veure (d'esquerra a dreta), els subjectes de la mostra es reparteixen entre els 30 'valencians' (de naixement o d'ascendència) i els 3 'castellans' (nascuts a Castella la Vella i a Extremadura). Els valencians es distribueixen entre els 23 catalanoparlants i els 7 castellanoparlants. Cadascun d'aquests dos grups lingüístics es divideix, al seu torn, en dos subgrups: el primer segons el domini del català, adquirit com a llengua primera o L1 (21) o adquirit com a llengua segona o L2 (2), i el segon, en funció de la mena de català residual que els ha arribat: com un idioma precari (2) i com un conjunt de lèxic recordat (5). Els altres factors socials de la mostra són el de sexe i el d'edat: dels 23 hòmens, 19 es troben entre els 65 i els 88 anys, i 4 entre els 43 i 58; de les 10 dones, 6 compten entre els 64 i els 79, i 4, entre els 35 i 58³.

Pel que fa a la metodologia d'enquesta, es va accedir als subjectes mitjançant persones intermediàries, ben conegudes al poble, que atenien les sol·licituds, plantejades per quotes, de l'investigador⁴. El qüestionari es basava en el de la història oral (Miralles i Montserrat 1985) amb una adaptació a les vicissituds lingüístiques viscudes (Montoya 2000, 31-32, 192-193). Les entrevistades, que eren enregistrades –prèvia petició per a fer-ho–, en un aparell MP3, es desenvolupaven, per defecte, en català amb els individus que declaraven origen valencià, i en castellà, amb els individus d'aquest altre origen.

2. Procedències geogràfiques i parlars locals

Les procedències locals concretes dels subjectes de l'enquesta no van ser objecte de cap control previ; d'aquesta manera es podria verificar si una certa aleatorietat en l'obtenció dels individus els feia aproximar-se a les procedències geogràfiques reals. I així ha estat, com veurem més avall. Segons un cens elaborat el 1955 (González 1993), Sueca era, amb molta diferència, el principal punt de procedència; els habitants d'aquest origen representaven el 60% dels valencians que s'hi havien establert. Ja a prou distància els seguien els d'Almussafes (6%), Carcaixent (4%), València i el Palmar⁵, amb un 3% cada localitat; Cullera, Fortaleny i Massalavés, amb un 2% cada una; Alginet, Benifaió, Catarroja i Xàtiva, amb un 1% cada una, i Alberic, Alzira, Gandia,

³ Les edats són referides a desembre de 2013, moment de l'enquesta. Vegeu la relació de subjectes amb les sigles assignades i els factors socials que els caracteritzen a l'annex d'aquest article.

⁴ En aquesta tasca d'intermediació cal agrair sobretot la plena disposició de Paco Rovira i de Vanesa Espert.

⁵ Encara que el Palmar forma part del municipi de València, en el cens referit, tant aquesta localitat com la de Pinedo figuren com a poblacions a banda i així les fem constar.

Massanassa, Pinedo i Sagunt, amb un 0,3% cada una⁶. Després d'aquell cens no se n'ha elaborat cap altre d'equivalent i ens quedem sense saber si hi ha hagut després alguna variació en la procedència dels valencians que van continuar afluïnt a Isla Mayor. Atès que la bibliografia sobre el tema, així com els subjectes del present treball de camp, fan referència a algunes altres localitats, les hem incloses totes a la taula 2, per bé que sense cap especificació numèrica, com sí que en tenen les del cens de 1955, que van acompanyades dels percentatges referits més amunt.

Comarques habituals d'afluència d'immigració a Isla Mayor			Comarques de poca afluència
<i>Ribera Baixa</i>	<i>Ribera Alta</i>	<i>l'Horta</i>	
Almussafes (6%) Cullera (2%) Fortaleny (2%) Riola Sollana Sueca (60%)	Alberic (0,3%) Alginet (1%) Alzira (0,3%) Antella Benifaió (1%) Carcaixent (4%)	Alaquàs Alcàsser Alfafar Beniparrell Catarroja (1%) Massanassa (0,3%) Massalavés (2%) Paiporta el Palmar (3%) Pinedo (0,3%) Silla València (3%)	<i>la Safor:</i> Gandia (0,3%) <i>la Costera:</i> Xàtiva (1%) <i>el Camp de Morvedre:</i> Sagunt (0,3%) <i>la Plana Baixa:</i> Borriana
1955			
70%	6,6%	9,6%	1,6%

Taula 2: Relació de poblacions de procedència (per comarques) dels valencians immigrants

⁶ La suma de tots aquests percentatges no arriba al 100% sinó que es queda en un 88%. Això s'explica perquè en la transcripció del cens que fa González (1993, 88-95) apareixen noms de pobles que no hem pogut reconèixer (*Pulimar del Juan*, *Real de Moratín*, *Villagozal*, *Venibeciles*, *Favasete* o *Farreta*) o inexplicables en una llista de «*Valencianos en las Islas del Guadalquivir*», com són *Egipto* i *Murcia*. Pel que fa als noms mal transcrits i que responien clarament a topònims ben identificats, els hem sumat als que hi corresponien (*Sueva* = Sueca, *Benifalló* = Benifaió, *Masalabés* = Massalavés).

La distribució per comarques confirma el predomini de la que va encapçalada per Sueca, la Ribera Baixa, amb un 70% d'immigrants. Després vénen l'Horta, amb un 9'6%, i la Ribera Alta, amb un 6'6%. La resta del País Valencià hi ha fet una contribució que no podem considerar significativa⁷. Aquest repartiment comarcal ens posa en el camí de la distinció dialectal més important que es dona al si dels parlars valencians i que és la que separa la zona de pronunciació apitxada de la resta del valencià. Aquesta pronúncia consisteix en l'ensordiment dels fonemes /dʒ/ i /z/, presents, respectivament, en paraules com *dijous* ([di'dʒɔws] > [di'ʃɔws]) o *roga* ([ˈrɔza] > [ˈrɔsa]) i en els enllaços sonoritzats per fonètica sintàctica dels mots acabats en [ʃ] i [s]: *repetix-ho* ([repe'tiʒo] > [repe'tiʃo]), *mateix home* ([ma,te'ʒɔme] > [ma,te'ʃɔme])⁸, *fes-ho* ([ˈfezo] > [ˈfeso]), *arròs amarg* ([a,rɔz a'mark] > [a,rɔs a'mark]).

L'estat dialectal rebut (Alcover 1908, 258-260, 294; Sanchis Guarner 1936; 1950, 85 i 94-95; 1970; Badia 1951, 193; Veny 1982, 152) ens indica que, de les tres comarques de major aflluència d'immigrants, gairebé tota la Ribera Baixa es trobava fora de l'àrea apitxada, mentre que, de les altres dues, l'Horta s'hi ubicava plenament, i la Ribera Alta hi entrava pràcticament tota. Així, entre les localitats referides a la taula 2, la isoglossa que dividia els dos parlars situava Almussafes i Sollana, de la Ribera Baixa, dins de la varietat apitxada, i en deixava fora Antella i Carcaixent, de la Ribera Alta. Quant a les altres comarques citades a la mateixa taula, la informació més detallada aportada per Sanchis Guarner (1936, 46-48) ens mostrava un apítjat que abastava, pel nord, fins poc més amunt de Sagunt (tota la comarca del Camp de Morvedre), i pel sud, feia un bot fins a la capital comarcal de la Safor, Gandia. A la figura 2 podem veure l'estat d'aquesta línia divisòria durant l'època que *grosso modo* podem entendre com de la migració (anys 40-70).

⁷ Per les causes especificades més amunt, la suma dels percentatges d'aquesta taula no assoleix el cent per cent sinó que es queda en un 87'8%.

⁸ No s'hi inclou el cas dels enllaços entre [ʃ] en final de mot i vocal en l'obertura del mot següent perquè la sonorització no és sistemàtica a les zones valencianes no apitxades: *mig obert* pot sonar [ˌmiʃ u'bert] o [ˌmidʒ u'bert].

Figura 2: Àrea de procedència dels valencians immigrants amb la isoglossa de l'apitxat segons l'estat dialectal rebut (anys 40-70 del segle XX)

D'acord amb la susdita isoglossa, els colons que haurien arribat a Isla Mayor parlant un valencià (més general) amb les consonants sonores i les sonoritzacions per fonètica sintàctica referides serien els de la Ribera Baixa (Cullera, Fortaleny i Sueca) més els de Carcaixent i Xàtiva, que sumarien un

69%. Mentrestant, els de l’Horta, la majoria dels de la Ribera Alta més els d’Almussafes, Gandia i Sagunt (18,8%) ho haurien fet amb un valencià sense aquestes consonants sonores, substituïdes per les sordes corresponents ([tʃ] i [s]) dins la unitat mot i els ensordiments dels enllaços, que resoldrien amb [ʃ] i [s] (taula 3).

<i>Zona no apitxada</i>	<i>Zona apitxada</i>
Ribera Baixa	
Cullera (2%) Fortaleny (2%) Riola Sueca (60%)	Sollana Almussafes (6%)
Ribera Alta	
Antella Carcaixent (4%)	Alberic (0,3%) Alginet (1%) Alzira (0,3%) Benifaió (1%)
l’Horta	
	Alaquàs Alcàsser Alfafar Beniparrell Catarroja (1%) Massanassa (0,3%) Massalavés (2%) Paiporta el Palmar (3%) Pinedo (0,3%) Silla València (3%)
la Safor	
	Gandia (0,3%)
el Camp de Morvedre	
	Sagunt (0,3%)
la Costera	
Xàtiva (1%)	
la Plana Baixa	
Borriana	
1955	
69%	18,8%

Taula 3: Poblacions de procedència dels valencians immigrants a Isla Mayor per zones dialectals durant els anys 40-70 (segle XX)

En principi, doncs, hauríem esperat que, en generacions posteriors a la immigrada, s'haguera estès el valencià més general en detriment de l'apitxat. Si apliquem la situació de l'estat dialectal rebut a les procedències dels valencians entrevistats per al treball de camp actual, haurem de reafirmar-nos en la hipòtesi enunciada perquè entre els 23 catalanoparlants (taula 1), els qui, en principi, esperaríem que usaren una varietat valenciana general no apitxada serien un 65% (15 de 23), i els qui en farien servir una d'apitxada, un 35% (8 de 23). Vegem-ho a la taula 4.

No apitxats	Apitxats
Ribera Baixa	
Sueca: 14 Fortaleny: 1	
Ribera Alta	
	Alginet: 1 Benifaió: 2
<i>l'Horta Sud</i> ⁹	
	Alcàsser/Alfàfar ¹⁰ : 1 Beniparrell: 1 Catarroja: 1 Silla: 2
15 (65%)	8 (35%)

Taula 4: Dialectes de procedència dels 23 subjectes catalanoparlants de la mostra

S'hi mantindria, doncs, la majoria teòricament no apitxada al si del grup catalanoparlant i, alhora, es confirmaria la preponderància de l'origen suecà de la població valenciana actual d'Isla Mayor. Ara bé, de les dades que aportava Sanchis Guarner (1936, 46, 49), ja es deduïa que els dos trets fonètics caracteritzadors dels parlars apitxats eren sengles canvis lingüístics en curs que s'estenien pel País Valencià i que ho feien amb ritmes diferents. L'ensoradiment del fonema /dʒ/ estava més estès que el de /z/. Així, a la subcomarca d'Onda (Plana Baixa) i a Forcall (els Ports) s'ensoradia /dʒ/ però no /z/, i a

⁹ Els subjectes entrevistats provenen tots, concretament, de l'Horta Sud, que és la part d'aquesta comarca més relacionada amb el conreu de l'arròs per proximitat a l'Albufera i a la Ribera.

¹⁰ El subjecte que declara aquest origen doble és perquè es va criar entre els dos pobles ja que d'un era sa mare i de l'altre, son pare.

Algemesí (Ribera Alta) i a Polinyà (Ribera Baixa) els jóvens començaven a ensordir el fonema /dʒ/. Segons les investigacions més recents, en punts dels extrems del nord i sud del País Valencià (Vilafranca del Maestrat; Petrer, al Vinalopó Mitjà, i el Raspai, al Carxe) ja es practica l'ensordiment de /dʒ/; a Carcaixent quasi tots l'ensordeixen i ja comencen a pronunciar sord el fonema /z/; Algemesí i Polinyà es troben completament dins l'àrea apitxada, amb els dos fonemes ensordits, i el fenomen ha saltat fins a Xàtiva (la Costera) i abasta bona part dels jóvens de Cullera i Sueca (Montoya 1989, 93-94; Escrivà 1992, 34; Beltran & Segura 2007, 11; Saborit 2009, 84-86, 256; Giner 2013, 28).

Això significa que Sueca, la localitat que major contingent humà ha aportat a Isla Mayor i que s'hauria erigit en baluard del valencià més general, hauria començat els darrers anys a rebre la influència de l'apitxat. Dissortadament, no disposem de cap estudi dialectal, i molt menys sociolingüístic, que ens descriga la situació de la capital de la Ribera Baixa quant a la introducció dels dos trets apitxats que comentem. La majoria dels treballs, que no han estat dissenyats amb aquest objectiu metodològic ni es centren a Sueca, no donen una idea massa sistemàtica de l'avanç de l'apitxat sobre les zones fins ara no apitxades. L'*Atlas Lingüístic del Domini Català* (Veny i Pons 2001, 87-89), per la seua banda, tampoc no ens ajuda gaire a resseguir l'evolució de l'apitxat perquè conté una tria de localitats de la zona objecte d'estudi que ja constaven en Sanchis Guarner (1936, 47) com a apitxades: Alzira (enquestada el 1967), Sollana (1967) i Albalat de la Ribera (1974).

Només una autora, que s'ocupa del parlar de Sueca en el trànsit dels segles XIX al XX a partir de la premsa popular d'aleshores, afirma que «avui Sueca no pertany a la zona apitxada que s'estén pel centre del País», però, una línia més avall, afegint que «el fenomen apitxat [...] és progressiu» i que «Sueca fa setanta anys no apitxava» (Cebolla 1987, 77). És a dir, a finals dels anys 80, quan ella escriu, troba que Sueca no és apitxada; tanmateix, no ofereix cap dada empírica que ens permeta constatar-ho, motiu pel qual hem d'atribuir aquesta afirmació a la seua experiència personal. Tot seguit observa que l'apitxat s'estén (diu que és un *fenomen progressiu*) i certifica que fa 70 anys (quan ella situa el moment històric de la seua recerca), Sueca (tampoc?) no apitxava. Aquesta manera d'expressar-se, aparentment contradictòria, deixa la porta oberta a admetre que el fenomen podria haver penetrat a la localitat, però Cebolla, segurament en base a allò que determina l'estat dialectal rebut, conclou que Sueca *no pertany* al valencià apitxat.

Finalment, un documental emès per Canal 9 (RTVV) l'any 1990 (*L'Andalusia valenciana*), que replegava el testimoniatge dels valencians emigrats als

marenys del Guadalquivir, ens posa sobre la pista de la presència de la varietat apitxada entre els suecans. Dels sis parlants d'aquesta procedència residents a Isla Mayor que van ser entrevistats, un, el més jove, un home d'uns 30 anys (nascut devers el 1960), ensordia les dues consonants afectades (/dʒ/ i /z/): pronunciava *germans* amb [ʃ] ([ʃer'mans]) i no sonoritzava els enllaços en fragments com *sis hores* o *en els amics*, que feia amb [s]: [si's ɔres], [en el's amiks]. En canvi, els altres cinc parlants, quatre hòmens i una dona situats entre els 45 i els 60 anys d'edat (nascuts entre el 1930 i el 1945), mantenien sistemàticament les consonants sonores: *gent*, *taronges*, *foɽges*¹¹, *coſeta*, *iglésia*, *donant-loſ-en*, etc. Fins i tot, alguns parlants originaris de poblacions apitxades (el Palmar, Alaquàs i alguna altra), entre els 50 i els 65 anys, articulaven algunes [z] esparses, en mots com *president*, *coſes*, *empresa*; i àdhuc en enllaços fònics: *arròſ al forn*, *arròſ a banda*, *arròſ en fesol i nap*, *arròſ en blea*; això sí, mai no feien [dʒ]: *gent* ([ʃent]), *imaginar-te* ([imaʃɪnarte]), *fugir* ([fu'ʃir]), etc. Ens preguntem si això reflectia una influència d'una majoria de residents valencians no apitxats, com hem deduït més amunt, o si es tractava d'un reflex de l'estat lingüístic de les seues localitats d'origen, en què /dʒ/ hauria desaparegut completament però encara hi 'resistiria' /z/ amb una certa casuística¹². Ens decanem més per aquesta segona possibilitat, atès que acabem de veure que fins i tot en el cas de Sueca els més jòvens ja devien apitxar¹³.

3. Les varietats valencianes del català a Isla Mayor

Arriba el moment, doncs, d'intentar esbrinar, a partir de les dades de la nostra enquesta, quines varietats valencianes utilitzen els subjectes entrevistats, si n'hi ha alguna que exerceix influència sobre les altres i si hi ha diferèn-

¹¹ La *foɽja* ['fɔɽʒa] és un ocell que fa niu als voltants dels aiguamolls. A Riola, poble no apitxat veí de Polinyà (tots dos de la Ribera Baixa), en trànsit cap a l'apitxat complet, es burlaven d'aquest últim dient-los «Els de Polinyà són *foɽxes*», amb una pronúncia volgudament ensordida (Sanchis Guarner 1968, 160).

¹² No debades, com hem vist més amunt, ja advertia Sanchis Guarner (1936, 46) que l'ensordiment de /dʒ/ s'havia escampat més que el de /z/.

¹³ Realment, com acabem de veure, ens basem en un únic parlant jove. D'altra banda, aquest entrevistat explica que va arribar de Sueca a Isla Mayor amb els seus pares quan comptava només quaranta dies de vida, cosa que implica que es va criar a la localitat de destinació. Aquest parlant ho explica en català però cal demanar-se si els seus pares el pujarien en aquesta llengua o si l'aprendria amb altres xiquets de la mateixa procedència que ell, perquè en el primer cas, sense l'entorn suecà de la seua generació, criada en els anys 60, hauria après un valencià general amb /dʒ/ i /z/, mentre que en el segon cas, el català l'hauria adquirit amb els representants d'aquesta mateixa generació, que, en ser traslladats a Isla Mayor en edat infantil, portarien el germen del canvi amb [ʃ] i [s].

cies a partir de factors socials com el lloc de naixement, ascendència, edat o sexe. En principi, podríem parlar de tres varietats del català: dues de geogràfiques (la valenciana general no apitxada i l'apitxada) i una de social: la precària dels parlants que tenen el català com a segona llengua, els quals, més aviat, podríem anomenar *semiparlants* (Montoya 2000, 16). Segons l'estat dialectal rebut que acabem de repassar, els no apitxats provindrien de la Ribera Baixa (bàsicament de Sueca)¹⁴; els apitxats tindrien el seu origen a la Ribera Alta i a l'Horta, i, en el cas dels parlants precaris, la procedència seria indiferent. Vegem-ho esquemàticament a la taula 5.

Tipus de varietat	Geogràfica		Social
Varietat	Valencià general no apitxat	Valencià apitxat	Català precari
Procedència	Sueca	Ribera Alta i l'Horta	Indiferent

Taula 5: Les tres varietats del català que es poden sentir a Isla Mayor

Tanmateix, com hem vist, és probable que la correspondència inicialment prevista entre varietat i procedència geogràfica no s'acomplisca pel que fa als individus provinents de Sueca. Efectivament, si examinem el conjunt dels subjectes d'aquesta procedència, observem que només la meitat respon al prototipus esperat de valencià general no apitxat. Són sis individus nascuts entre 1925 i 1949, dones i hòmens, que en el moment de l'enquesta tenien entre 64 i 88 anys; l'altra meitat es reparteix entre una dona de 79 anys que ensordeix un 30% de casos de /dʒ/ (fa amb [dʒ] *coratge*, *la majoria*, *el meu germà*, *menjat*, etc, i amb [ʃ] *netejan*, *el meu germà* i *enveja*) i manté /z/; tres parlants (dones i hòmens) entre els 51 i els 75 anys que fan sistemàticament [ʃ] però mantenen /z/, i altres dos parlants (home i dona) entre els 58 i els 66 que oscil·len entre [dʒ] i [ʃ] per al fonema /dʒ/, i [z] i [s] per a /z/. Si ho observem sobre una escala d'implicació, podrem visualitzar millor la progressió entre el manteniment sonor dels fonemes /dʒ/-/z/ i la variabilitat de [dʒ]/[ʃ]-[z]/[s] amb predomini de l'ensordiment, passant per l'ensordiment de /dʒ/ però no de /z/ (taula 6).

¹⁴ L'únic subjecte d'una altra localitat de la Ribera Baixa (Fortaleny), que va parlar molt poc, no va dir cap paraula amb els fonemes /dʒ/ o /z/ ni va produir cap entorn susceptible de sonoritzar-se amb [dʒ] o [z]. Emperò, segons Giner (2013, 28), Fortaleny, que compta només amb un miler d'habitants, manté la pronúncia tradicional sense ensordiments.

A			
[dʒ] = 100% [z] = 100%	B		
	1925-1949 4 hòmens (EC, FGM, SBI, JMGF) + 2 dones (RFF, VR) = 6 parlants [L1]	[dʒ] = 70 % [ɣ] = 30 % [z] = 100 %	
		C	
	1934 1 dona (FL) [L1]	[ɣ] = 100 % [z] = 100 %	
		D	
		1938-1962 2 hòmens (PGF, GPL) + 1 dona (VF) = 3 parlants [L1]	[dʒ] = 16% (dona) [ɣ] = 100% (home) [z] = 45% [s] = 55%
		1947-1955 1 home (JVCF) [L1] 1 dona (CPB) [L2]	

Taula 6: Escala d'implicació entre el manteniment i l'ensordiment dels fonemes /dʒ/ i /z/ en els parlants provinents de Sueca

Com veiem, el primer grup de parlants (A), el dels sis que mantenen /dʒ/ i /z/, són tots nascuts en els anys 20, 30 i 40 del segle XX; de manera semblant als cinc entrevistats per al reportatge esmentat de Canal 9, que eren nascuts en els anys 30 i 40 i també mantienien els fonemes susdits. A més a més, tots aquests parlants han rebut el català en família i el tenen com a L1. Dels altres grups que presentem a la taula 6 (B, C, D), l'únic que mostra una regularitat és el C, que aplega tres parlants, una dona de 1938 i dos hòmens, de 1948 i 1962, tots tres amb el català com a L1; ensordeixen el fonema /dʒ/ (fan amb [ɣ] *un germà, una germana*, etc) però no /z/ (fan amb [z] *moşatros, tres anys*, etc). Els grups B i D presenten variació i ja no són tan nombrosos: de la dona de B, nascuda el 1934 (també L1), hem recollit només un 30% d'ensordiments de [dʒ] però cap de [z]; pel que fa als dos del grup D, nascuts a Sueca però criats a Isla Mayor (ell, de 1947, amb el català com a L1, i ella, de 1955, amb el català com a L2), mostren un ús residual de [dʒ] (gairebé sempre [ɣ]: *aba(d)ejo*,

junts, major, metge, etc) i un ús compartit de [z] (*andalusos, cases, mesos*, etc) i de [s] (*caçar-se, fesols, onze*, etc).

Fa l'efecte que l'edat és la que mana en aquesta regla variable: *grosso modo* els nascuts en la primera meitat del segle XX s'aferren a l'estat dialectal rebut, especialment si són hòmens i han rebut el català en la transmissió intergeneracional familiar; és a dir, que el tenen com a llengua primera (L1). Quan són dones, a pesar d'haver nascut en la primera meitat del segle XX (en tenim una de 1934 i una altra de 1938) i tenir el català com a L1, poden haver introduït en alguna mesura l'ensordiment de la consonant palatal (/dʒ/) però no el de l'alveolar (/z/). Els hòmens que apliquen aquesta última modalitat malgrat haver nascut en els anys 40, són de finals d'aquest decenni (1947 i 1948) o ja de la segona meitat del segle XX (el de 1962). Sembla, doncs, que el punt d'inflexió del canvi podria trobar-se en els anys 50, quan s'enceta la segona meitat del segle passat. D'aquests anys és la dona del grup D, nascuda el 1955 i de L2, que encara manté algun cas amb [dʒ] (*els meus germans*) i amb [z] (*mesos*) però fa tota la resta de casos ensordits, cosa que contrasta amb l'home de 1962 (grup C), més jove però que manté tots els casos de [z] (ara bé: cap de [dʒ]).

Tot això ens permet llançar tímidament la hipòtesi que, a més del factor edat, també hi podria jugar algun paper el factor sexe perquè sembla que les dones donarien suport al canvi lingüístic cap a l'ensordiment en edats més joves que els hòmens. Això no obstant, som conscients que aquesta mostra és d'emigrants (i descendents seus), que usen un català trasplantat a la comunitat de destinació que pot haver-se vist afectat per la llengua de l'entorn, el castellà, especialment entre els que tenen el català com a L2. Així, l'ensordiment podria ser imputable també a la interferència del castellà, que no coneix els sons [dʒ] i [z] però sí els corresponents sords ([tʃ] i [s]). O bé: la tendència originària de la comunitat d'origen (Sueca) a l'apitxament hauria estat reforçada en els individus més joves a causa d'un major ús ambiental del castellà i –potser també– a causa d'una major facilitat que en l'època dels majors per a viatjar al País Valencià durant els períodes de vacances. En tot cas, caldria verificar si a la Sueca actual es repeteixen les tendències que hem vist a Isla Mayor: ensordiment major i més primerenc en /dʒ/ que en /z/ i manteniment (major) de la sonoritat en els nascuts en la primera meitat del segle XX, sobretot si són hòmens.

El parlar dels valencians procedents de la zona apitxada ja no ofereix una variació equivalent a la que hem vist en la varietat de Sueca. Ara bé, hem observat en tres dels set subjectes, en principi apitxats, alguns casos de la consonant alveolar sonora ([z]) al costat de l'habitual sorda ([s]):

JPM (M-1928): lo que valia quins[s]e pessetes [...] es meus g[ɟ]ermans eren ferrers (...) jo vinguí fadrí i me *cosinava* jo i me fea les cos[z]es jo [...] vingué el cas[z]ament [...] els[z] estudis [...] el dia catorz[z]e [...] dots[s]e o trets[s]e anys [...] cas[s]i cas[s]i tot en castellà [...] en la cas[s]a, en els pares, en els cos[z]ins... (Alfagar/Alcàsser, l'Horta Sud)

FRC (M-1937): Una cos[z]a sí que li tinc que dir [...] en els[s] anys que tinc jo no podies[s] anar [...] Valénsia era sona roj[ɟ]a [...] dirig[ɟ]ir i ensenyar a atres persones [...] quant es cas[s]aven es veu que no anaven ni al cantó (Benifaió, Ribera Alta)

VAB (F-1948): Ah, sí: arròs caldós en fes[z]ols[s] i nap [...] ja s'han cas[s]at entre andalus[s]os (Benifaió, Ribera Alta)

Tots tres provenen de la zona que l'estat dialectal rebut ha donat sempre com a apitxada. Aquesta fluctuació podria explicar-se per l'existència als seus llocs d'origen d'un possible residu de la pronúncia sonora del fonema /z/ (recordem que la regla que hem vist és que en els processos locals d'apitxament primer s'ensordeix /dʒ/ i més tard /z/). Pel que fa als altres quatre parlants amb la mateixa procedència dins l'àrea apitxada, mantenen els trets típics d'aquesta procedència:

JFT (M-1931): Una situació privileg[ɟ]ià [...] de classe mitj[ɟ]a [...] mos[s] instal·larem en el camp a cos[s]a de deu quilòmetres d'ací del poble (Beniparrell, l'Horta Sud)

MPL (M-1940): el meu g[ɟ]ermà el maj[ɟ]or, si té que parlar, parla (Silla, l'Horta Sud)

FRG (M-1945): la meua g[ɟ]ermana està cas[s]à en un valencià (Catarroja, l'Horta Sud)

MTES (F-1958): jo sóc la maj[ɟ]or de la meua família i les meues[s] amigues (Alginet, Ribera Alta)

No és probable que l'ambient social dominant immigrat on aquest grup 'apitxat' s'inseria, amb una majoria suecana, pogués influir en una hipotètica sonorització de [s] perquè, com hem vist a la taula 6, entre els mateixos suecans el manteniment de [z] ja mostrava cleவில். A més a més, el català altament castellanitzat que eren capaçs d'articular els immigrants valencians de segona generació que no l'havien rebut familiarment –o que s'expressaven, directament, en castellà–, si havia d'afavorir alguna pronunciació, seria l'ensorrida, tant de /dʒ/ com de /z/.

Aquesta última modalitat de parla valenciana podríem veure-la reflectida en una part dels nostres subjectes com un *contínuum* de varietats que va des de la d'aquells que tenen la llengua catalana com a L2, amb la qual poden expressar-se de manera intermitent, passant per la d'aquells que només són capaçs d'articular-hi algunes paraules soltes, fins la d'aquells que només empren el castellà. Els parlants són ara descendents de valencians que s'han

criat a Andalusia, uns nascuts al País Valencià i portats als pocs mesos, i altres vinguts al món ja a terres andaluses (taula 7).

1	2	3	4	5	6	7	8	9
CPB Isla Mayor F-1955	AGE Silla M-1970	SCS Alfonso XIII ¹⁵ M-1948	EMF Sueca M-1946	RGG Alfonso XIII F-1948	VES I. Mayor F-1978	JR I. Mayor M-1968	RPR I. Mayor F-1970	LR Sueca M-1955
+ català >-----> - català								

Taula 7: Contínuum entre el coneixement precari del català i el desconeixement absolut

La parlant 1 és la que té un millor domini del català d'aquest grup, tant és així que l'hem inclosa en el grup dels suecans, on manté la consonant [z] en un 45% dels casos i, fins i tot [dʒ], en un 16% (taula 6). Així mateix, la seua fonètica posseeix els fonemes /ɔ/ i /ʎ/, inexistents en castellà; en el cas del primer alterna els sons [ɔ] (*arròs*, *bo*, *home*, *pilota*) i [o] (*arròs*, *fesols*, *pilota*), mentre que en el cas del segon sempre usa [ʎ]: *castellà*, *conill*, *palla*, etc. També conserva pronúncies genuïnes, com el diftong decreixent de la segona síl·laba de *bescuit* [beskujt] o la distribució en tres síl·labes del nom del seu poble de naixença: *Sueca* [su·e·ka]¹⁶. Si entrem al nivell morfosintàctic, observem algunes mancances, com ara certes confusions entre el gènere d'algun possessiu i d'algun pronom:

– Els teus pares han continuat tota la vida parlant en valencià?

CPB: I els meus... meus germans ho parlen encara.

Així mateix, observem la presència del canvi de codi (Montoya 2000, 17-18), típic dels qui no aconsegueixen mantenir-se en la seua segona llengua:

– Quan van venir els teus pares?

CPB: Pos en el cinquanta-quatre, en cinc fills, jo i una *más peque... más chica que yo...* més xicoteta que jo. *A mi hermana, la pequeña, le encanta hablar el valenciano. A lo mejor, mejor que yo, porque sus suegros hablaban el valenciano...* i el seu home parla el valencià en les seues pares, pero en ella, no.

¹⁵ Alfonso XIII és actualment una pedania d'Isla Mayor. Abans de la creació d'aquest últim municipi, depenia de La Puebla del Río, igual que El Puntal, que era el nom del nucli principal del que després seria el municipi d'Isla Mayor.

¹⁶ Sorpren, però, que una de les voltes que pronuncia el nom del seu poble (parlant en català) faça la consonant inicial amb el so interdental [θ], propi de la parla andalusa local (vegeu § 4).

El parlant 2 presenta un domini limitat a frases soltes:

AGE: *No lo hablo porque no lo practico, pero lo entiendo a la perfección porque, vamhs...*

– ...perquè te'l parlaven...

AGE: Claro, me parlaven tots els dies: des del matí hasta la nit.

– O siga, que tu diries que el parles... que el que tu saps parlar de valencià, que m'has dit ara unes frases, serien més o menys el mateix que sap ton germà o els teus germans...

AGE: Sí, sí: el mateix, el mateix, el mateix. *Lo que pasa que mi hermano el mayor, al principio íbamos más tiempo a Valencia [...] frases y, bueno, más o menos podría parlar-lo perfectamente, lo que pasa que me cuesta lógicamente en la práctica pero que conozco todo el idioma porque lo he escuchado mil veces, vamos, toda la vida.*

El parlants 3 i 4 redueixen l'extensió de les frases que saben dir i, damunt, amb interferències del castellà, com en la primera que transcrivim, en què hom introdueix un pronom *en* sobrer i realitza el fonema [ʎ] com a [j]:

– Entre els teus pares se parlaven en valencià, però a tu...

SCS: ...me'n parlaven castellà. [...] *como todo los niños éramos andaluces, hablaba castellano.*

– Els pares parlaven entre ells en valencià i amb les germanes més grans...

EMF: ...germanes, no: germans. [...] *Hombre, aquí valencianos no es que seamos muchos...*

Les parlants 5 i 6 són 'recordadores' d'alguna frase prefabricada i de paraules soltes:

RGG: *Yo los oigo y yo les contesto en castellano desde chica [...]* n'hi ha molta crisis. *¿No es así?*

VES: *Yo hasta que fui a estudiar a la Facultad, me pensaba que el paño de cocina se llamaba torcamans porque era como mi madre lo decía siempre.*

El parlant 7 presenta un 'record' limitat a sintagmes per a insultar o designar menjars i a alguna cançó:

JR: ...*pero no sé decir nada concreto... ves-te'n a fer la mà o... la figa ta mare... collons [riu]... all i pebre... fresols i naps... arròs al forn... la paella... así, cosas así... La manta al coll... al cabasset, mo(s) n'anirem al Postiguet.*

La parlant 8, a pesar de recordar alguna paraula, ha de fer esforços per a entendre el català:

– *De hablar valenciano, ¿no sabes?*

RPR: *Poco, poco, un poquetet, ¿no?*

– Comence parlant en valencià a vore si me segueixes.

RPR: A veure... [...]. *Pues mi padre nació en Silla en 1940. En el 52, con 12 años, se vino a Isla Mayor. [...]*

– I la família eren ell i els seus germans?

RPR: *Yes.*

I per cloure el *contínuum*, veiem un fragment del parlant 9, que no en diu ni una en català:

– *¿Entonces usted es valenciano también?*

LR: *De Zueca*¹⁷.

– Pero no parla valencià...

LR: *Yo llevo cincuenta años aquí en la Isla. Bueno, cincuenta... toda la vida: cincuenta y ocho que tengo...*

La situació que acabem de descriure de cadascuna de les tres varietats dependents del català ens indica que la possibilitat teòrica que s'hagués produït a Isla Mayor un anivellament cap a la varietat del grup majoritari de valencians, la dels suecans i els descendents seus, no s'ha arribat a donar. I això per tres motius:

- (a) En general, els parlants provinents de Sueca nascuts en la segona meitat del segle XX no mantenen el valencià general (sense apitxar).
- (b) Els de procedència suecana per naixement o ascendència però criats a Isla Mayor en pocs casos són catalanoparlants de primera llengua.
- (c) El català del grup originari de zones d'origen apitxat és més pròxim fonèticament al castellà, que domina en la segona generació de valencians.

D'aquests tres punts hem d'inferir que si alguna varietat del català havia d'escampar-se entre els valencians immigrants i els seus descendents, en contra dels fets demogràfics examinats al començament d'aquest treball, aquesta havia de ser l'apitxada. Ara bé, la manca de transmissió familiar del català dels valencians de primera generació immigrada envers els seus descendents (Montoya 2015, 34) ha propiciat que si alguna varietat ha aconseguit prevaldre realment en la segona generació és la del català que hem anomenat precari, i aquesta és de trànsit cap al castellà, la llengua que acabarà esborrant la petja de la immigració valenciana a Isla Mayor.

¹⁷ Mitjançant la *z* de *Zueca* s'intenta fer veure la pronúncia andalusa d'aquest subjecte, que, com ja hem comentat per a una altra parlant, s'aplica fins i tot al nom de Sueca, pronunciat amb el *ceceo* corrent a la zona (vegeu § 4, on farem una transliteració aproximada de la pronúncia).

4. Les varietats del castellà a Isla Mayor

En principi, la varietat del castellà on s'insereix Isla Mayor és la de l'andalús amb *ceceo*, consistent en l'ús exclusiu del so interdental [θ] en compte de la distinció entre [s] (*casa*) i [θ] (*caza*), que practica majoritàriament el castellà espanyol (Zamora 1974, XXI, 299-309). Si més no, aquesta és la varietat de La Puebla del Río, antiga capçalera municipal d'Isla Mayor i punt d'enquesta de l'*Atlas Lingüístico y Etnográfico de Andalucía* (ALEA), on recollim com a resposta a la qüestió CASA, la seqüència ['kaθa]¹⁸. Això no obstant, dins d'aquesta zona hi ha individus que practiquen el *seseo*, que és l'ús del so [s] en tots els casos (tant *casa* com *caza* sonen ['kasa]); també hi ha individus que fan la distinció entre [s] i [θ], d'acord amb la norma castellana central i septentrional, i, així mateix, hi ha parlants que oscil·len entre aquests tres models de pronunciació (Narbona *et al.* 1998, 130-137).

Això vol dir que la varietat que hauríem de trobar-nos majoritàriament entre els immigrants valencians de segona generació que tenen el castellà com a llengua primera seria la modalitat del *ceceo*, en la qual s'haurien socialitzat. Però també podríem esperar l'aparició d'alguns practicants del *seseo* i d'altres de la distinció. (En el mateix cas es poden trobar els tres subjectes immigrants d'altres territoris castellanoparlants inclosos a la mostra [taula 1]). Tot això, és clar, sense eixir de les varietats andaluses, les quals ja serien més improbables entre els immigrants valencians de primera generació, que haurien portat en el seu repertori lingüístic, com a segona llengua, el castellà parlat per valencians, carregat de trets de substrat català. De tota manera, caldria veure si, entre aquests últims, l'edat d'arribada a Andalusia s'hauria constituït com una variable social a l'hora d'adoptar la varietat 'valenciana' del castellà o les varietats andaluses referides. O bé, caldria analitzar també si és possible compaginar totes dues modalitats dialectals (la 'valenciana' i l'andalusina) en uns mateixos individus.

Per a diferenciar bàsicament aquestes dues grans modalitats sense entrar en un excessiu detallisme dialectal, bastarà contrastar-les en un parell de trets, també fonètics: l'aspiració (present en andalus, però no en la parla valenciana: *vihto/visto*¹⁹) i el tipus de [s] (predorsal, en andalus, i apical, en el parlar dels valencians). Ben cert que aquests trets es poden transferir d'una modalitat a l'altra, atès que es donen en varietats que viuen en contacte; però hi ha altres

¹⁸ ALEA (Se 501), volum VI, mapa 1563, làmina 1442.

¹⁹ Com ja hem anunciat en una nota anterior, usarem una transliteració aproximada per a representar determinades pronúncies sense haver de recórrer a la transcripció fonètica. En aquest cas, la *h* representa la variant aspirada del fonema /-s/.

trets que ens permetran diferenciar una modalitat i altra en cas de dubte; per exemple, el ieisme andalús enfront de la distinció valenciana entre /k/ i /j/, o la nasalització de vocals que precedeixen la nasal [n] afeblida o perduda, inèdita en català. Altres trets seran més limitats perquè no cobriran totes les parles andaluses, com ara la pronúncia fricativa ([ʃ]) del fonema africacat /tʃ/ (*mucho*), o, en el cas dels valencians, la realització sonora ([z]) dels enllaços entre mots (*sales o entras*), que no afecta les parles apitxades, o el *seseo* apical valencià, que se cenyeix a la gent de més edat.

I com que venim d'un apartat anterior (§ 3) en què ens hem ocupat de les varietats del català, comencem pel parlar castellà més proper al que acabem de deixar: el castellà de valencians. L'empren 17 dels 23 subjectes que saben parlar català (taula 1). D'aquests 17, 8 van emigrar quan ja havien finalitzat la seua formació lingüística (entre els 18 i els 29 anys); 7 ho van fer entre la infantesa (3-8 anys) i l'adolescència (13-14 anys), i 2 ja van ser criats a Isla Mayor (un havia estat dut a l'any de vida i l'altre havia nascut allà mateix, a l'any d'haver arribat els seus progenitors i té el català com a L2). Del primer grup, el dels vuit que van aplegar durant la seua joventut, tots parlen en exclusiva la varietat castellana apresada als seus llocs d'origen. Vegem-ne alguns exemples:

FL (F-1934; imm. 18 anys): *Si quieres, así, y si no, me voy a la așera de enfrente. [...] Cuando te reñía, ¿entendías lo que te decía la tía? Una vez que has querido desir una cosa... [...] El Richard me habla más en valensiano... está en Inglaterra. És biólogo tamién. Aquí hemos venido a traer riqueza a Andalucía, que esto no lo conoșaiș aquí: son miles y miles de hectáreas las que se han hecho. [...] És que Sueca era un poble gran! ¡Es giudaț i cabeza de partido!*

EC (M-1925; imm. 28 anys): *El valensiano mucho... muy bien, y yo estoy en una valensiana y tenemos que hablar el valensiano, pero de la puerta p'allá, no. Cuando salgo de la puerta, andalú... bueno, medio, lo que sé. [...] Nașió en La Fe, en Valencia capital, y nașió y en seguida nos vinimos aquí.*

JFT (M-1931; imm. 21 anys): *Aquí hay una colonia muy importante de valencianos; por eso mantenemos ahí el dialecto, pero nuestros hijos ya no lo van a continuar porque muchos ya ni lo conoçen ... No lo entienden o no lo quieren hablar... se han criaao aquí... con la gente de aquí... y hablan ya el andaluz... el castellano andaluz.*

JPM (M-1928; imm. 29): *En valencià sóc José, y cuando llegué aquí empezaron a decirme Pepe, Pepito [...] Jo vinguí fadrí i me coșinaba jo i me fea les cosas [...]. Y si hay algún [sic] sentao que habla el castellano y los demás, valencianos, hablamos el castellano.*

En els dos primers fragments, corresponents a suecans, trobem el fonema /θ/ realitzat [s] (excepte en una ocasió), els enllaços sonors (*miles y miles, vinimos aquí*), *tamién* com a calc de *tamé* (la forma col·loquial valenciana per a l'adverbi *també*) i la preposició *en* en compte de *con* (com en valencià col·loquial).

loquial, en què es fa *en* per *amb*). Només hi ha un tret imputable a l'andalús: l'elisió de la [-d-] intervocàlica del participi passat *querío*, i un tret en comú entre l'andalús i el valencià (col-loquial): la preposició *pa* com a reducció de *para*. Els dos últims fragments, provinents de parlants de l'Horta de València, dominen el fonema /θ/ del castellà (llevat d'un mot: *coşinaba*), no fan enllaços sonors, i no presenten cap altre tret de procedència valenciana més que la pronunciació velar del fonema /l/, també present en els dos parlants suecs.

Respecte a la parla del grup dels set valencians aplegats a Isla Mayor durant la seua infantesa i adolescència, ja només ens deixa veure, i en els membres de més edat, certa recialla de *seseo* valencià i algun altre tret que marca l'ascendència valenciana (*en* per *con*; sonorització d'enllaços; [l] velar):

FRC (M-1937; imm. 14 anys): *aquí decimos cola [...] producción integrada [...] estem fent el arròs semi-ecológico [...] i quant les a(g)ulletes estan... que estan aixina... mires la humitat... está al dieciocho, está al dieşiséis [...]. Pero antes me parece que había más valencianos casaos con andaluşas que... andaluşes en valencianas.*

RBF (F-1940; imm. 13 anys): *Pues se va a perder... con nuestra generación se va a perder... Yo hay veces que empieşo en castellano y termino en valenciano, y empiezo en valenciano y termino en castellano... yo hay veces que termino en castellano hablando con ellas...*

JMGF (M-1946, imm. 7 anys): N'hi han molts... alguns valencians, menos edat que jo, que el valencià el parlen d'una atra forma, ja més andalús... com un deje andalús. Ací em diuen que tinc un deje valencià²⁰.

VAB (F-1948; imm. 7 anys): El meu home me digué: «*Vicenta, ya hemos terminado de venir a Benifaió. Ya han faltao los mayores; pues ya no nos liga tanto*». ¿*Y cómo hace tu madre esto, y cómo guisa tu madre esto tan bueno?*

GPL (M-1962, imm. 8 anys): *Naçí en Sueca en mil noveçientos sesenta y dos.*

Ara bé, dos dels membres d'aquest grup són bidialectals, en el sentit que no s'expressen únicament en el castellà de valencians sinó que dominen també una o més d'una de les varietats andaluses. FRC, que viu a Isla Mayor des de 1951, en domina dues: l'andalús amb *ceceo*, que utilitza per a citar paraules de la gent que parla aquesta varietat:

FRC (F-1937; imm. 14 anys): «*Hah vihto la cooperativa, porque zi, porque no, a veremos l'arroh... veremoh a vé...*» [...] «*Zeñora, a ver zi tiene una puntiya por ahí.*» [...] «*Mamá, no zé qué puchero haceh... que no: me guhta máh el puchero andalú.*» I el meu nét igual: «*Zi la yaya hace puchero d'eze aguao valenciano,*

²⁰ Durant l'entrevista no va dir res en castellà però en una missa prèvia en què eixí a llegir una lectura, se li notava l'accent de catalanoparlant valencià en els enllaços sonors de les essos finals (*los hombres*: [lo-z óm-bres]) i les eles velars, per bé que no en la pronúncia del fonema /θ/, que dominava.

no me guhta.» [...]«Oye, R., ¿qué paza? ¿cómo andah? - Zí, voy a tratar pa ehto pa lo otro...»

i un andalusí en què barreja *seseo* i distinció, que usa quan és ell qui s'adreça a andalusos:

FRC (F-1937; imm. 14 anys): *Eh que ehte hombre no puede hablar mal de loh andaluçeh porque to lo que tiene en casa ya son andaluçeh.[...] eh que como ehtán eyoh, tenemoh que hablar el cahtellano, que ehtamoh en Andalusía.*

En canvi, GPL, més jove i resident a Isla Mayor des de 1970, sempre practica l'andalusí amb distinció, que rep una consideració social més elevada (Narbona *et al.* 1998, 135)²¹:

GPL (M-1962, imm. 8 anys): «-Tú no ereh de Sevilla, tú ereh de Córdoba.» –diuen. «-Jo en Córdoba he pasao muchah veçeh pero...»

Els dos individus criats a Isla Mayor alternen l'ús de la varietat valenciana del castellà amb les varietats andaluses. JVCF, nascut a Sueca, pot usar un andalusí impecable, però quan passa al català, hi aplica l'aspiració andalusina (a pesar que la resta del seu fonetisme no denota més interferències):

JVCF (M-1947; imm. 1 any): *Ehte eh de Villamanrique, ¿te ha dicho que eh de Villamanrique? [...] I mos ficàrem a viure en unes cases molt prop d'ací, unh al costat delh atres. ... li preguntés en cahtellà... i parla... No, ehte home...: «Xiquet, xiquet», siguen andalusos o lo que siguen.*

CPB produeix un andalusí amb *seseo*, que alterna, excepcionalment, amb el castellà de valencians (amb esses finals pronunciades) i amb el *ceceo*:

CPB (F-1955; nasc. Isla Mayor): *Eh que en mi casa todo el mundo hablaba valensi-ano, pero lah pequeñah, como ya nasimoh aquí... pueh nosotroh hablábamoh el cahteyano y mih padreh y mih hermanoh hablaban el valensi-ano. Y, ahora, cuando nosotrosh nos reunimos, todos hablan el valensi-ano y nosotrosh leh contehtamoh en cahteyano y eyoh noh hablan en valensi-ano [...] Hombre, a mi me guhta máh metido en el horno, pero aquí lo secan en paeya, como la paeya, y no ehtá malo. Aquí lo haşen caldoso. Eya zabe muchah cosah de aquí...*

Com a síntesi de la descripció que acabem de fer, presentem un esquema en format de contínuum de les varietats que coneixen els 17 subjectes que tenen com a base la varietat castellana dels valencians. Al costat d'aquesta varietat, com a més pròxima, situem l'andalusí amb *seseo* perquè el castellà de valencians més 'genuí' també desconeix el fonema /θ/ (només canvia la realització fonètica del tipus de [s], que és predorsal en andalusí). La següent

²¹ El major prestigi de la distinció també ocorre en altres llocs d'Andalusia, tal com confirmen Zamora (1974, 300) i Moya & García (1995, 134).

varietat en direcció contrària a la ‘importada’ pels valencians, seria l’andalús amb distinció entre /s/ i /θ/, perquè el castellà dels valencians també inclou aquesta variant. Finalment, com a varietat més allunyada, hi hauria l’andalús amb *ceceo*, inexistent entre els valencians que no s’han mogut de la seua terra. La hipòtesi és que els valencians que han adquirit alguna o algunes de les varietats andaluses empraran amb major freqüència les varietats més pròximes (cap a l’esquerra) que no pas les més allunyades (cap a la dreta). Vegem a la taula 8 si això es confirma.

<i>castellà de valencians</i>	<i>andalús amb seseo</i>	<i>andalús amb distinció</i>	<i>andalús amb ceceo</i>
→ -----→			
8: arribats en la seua joventut (18-29 anys)			
7: arribats en la infantesa (3-8 anys) i l’adolescència (13-14)	FRC (F-1937): 14 anys	GPL (M-1962): 8 anys	FRC (F-1937): 14 anys (paraules reportades)
2: bebè (1 any) i nascuda a Andalusia	CPB (F-1955) nasc. And.	JVCF (M-1947): 1 any	CPB (F-1955): nasc. And. (en pocs casos)
17	2	2	2

Taula 8: Contínuum de varietats que empra el grup que té com a base el castellà de valencians

Els resultat que hi veiem és que no ha adoptat la varietat andalusa cap dels arribats en edats en què la formació lingüística ja s’havia adquirit (18 a 29 anys). Entre els que hi arriben més jòvens (3 als 14 anys), només dos han adquirit varietats andaluses: un (FRC), la varietat amb *seseo*, i l’altre (GPL), la varietat amb distinció (el primer empra també la varietat amb *ceceo* però només per a citar els qui parlen així). I els dos criats a Andalusia però al si de famílies valencianes, es reparteixen també entre les dues varietats de l’andalús més pròximes al castellà dels valencians: la persona nascuda al País Valencià (JVCF) empra l’andalús amb distinció, i la nascuda a Isla Mayor a l’any d’haver-s’hi establert els seus pares (CPB), l’andalús amb *seseo* per bé que amb alguna incursió en l’andalús amb *ceceo*. Es confirma, doncs, la hipòtesi de l’ús predominant de les varietats andaluses més pròximes al castellà dels valencians.

Passem ara a veure quines varietats fan servir els immigrants valencians de primera i segona generació que no usen mai el castellà importat del País

Valencià. Constitueixen un grup de 13 subjectes, la majoria dels quals, 8, han nascut a Andalusia i són castellanoparlants. Només un d'aquests últims (AGE) té el català com a L2 i en fa un ús precari, però podríem sumar-lo, encara que com a catalanoparlant feble, als 5 restants, que van nèixer al País Valencià i van emigrar amb els seus pares entre els 3 i els 13 anys. En principi, d'aquests sis últims²² esperaríem un ús de les varietats andaluses més properes al castellà dels valencians. Vegem si és així.

L'andalús amb *seseo* és emprat només per dos dels subjectes nascuts al País Valencià:

PGF (M-1948; imm. 5 anys): *Y cuanto máh mayoreh, máh hablamoh el valensiàno. Veráh, por qué, te lo voy a ehplícar: mira,... J. B. eh el tío que ese en valensiàno no ha hablao en la vida, y ahora te poneh a hablar con él y se pone a hablar valensiàno. [...]* Venga, *Claudia*, te voy a *dešir* los *díah* de la *semana* en valensiàno, i entonces sí que me'ls diu i els repetix, pero quan passen quatre dies, li s'olviden. *Venga, vamoh a contar en valensiàno*, pero també li s'olviden.

MPL (M-1940; imm. 13 anys): *Pedro, no, porque nació aquí. Loh demáh eran muy chicoh, tenían treh o cuatro añoh, šinco, con el cahtellano...* Ara no, anteh anàvem més...

Fixem-nos que aquest segon individu, quan passa al català, hi aplica la regla andalusa d'aspiració de les essos finals, com hem vist que fa un dels dos subjectes del grup anterior que usen menys el castellà dels valencians (JMCF). Així mateix, aquest últim subjecte (MPL) alterna *seseo* amb distinció. Una altra parlant d'aquest grup de valencians de primera generació, en canvi, es manté ferma en la distinció:

MTES (F-1958; imm. 3): *La gañanía era una casa grande donde venían loh trahadoreh eventualeh que venían durante la recolección o la siembra, se quedaban a dormir. No sé si eso lo pagarían... venían a trahar siempre para... entonçeh esa persona era la que se encargaba de pagarle la ehtancia, la comida y esah cošah, y un poco de ayuda.*

Però el següent l'alterna amb el *ceceo*, amb la qual cosa s'allunya més del castellà de valencians (no debades és el catalanoparlant de L2):

AGE (M-1970; nasc. Isla Mayor): *Palabrah šueltah y algún comentario y alguna riña, alguna coza, era en valenciano lógicamente, lo que le zaliá azí más de impulso, ¿no? Con mi padre, siempre en valenciano. Entre los dos, siempre en valenciano, y dehpueh a nošotroh, mi padre, siempre en valenciano y mi madre, en cahteyano. Nunca hemoh hablao en valenciano, entre nošotros, no; salvo para bromah y cozah de ehtah, y cuentoh, chihteh... ezo zí, pero lo demáh, no. En*

²² Aquests 6, sumats als 17 que usen el castellà de valencians, fan els 23 catalanoparlants de la taula 1.

cahtellano, en cahtellano. Valenciano solamente... hay una línea que eh de padre a hijos.

Ara bé, aquest individu afegia una nova varietat al joc d'alternances que practica: la que la majoria d'andalusos considera estàndard (Carbonero 1982, 145), que és el castellà que no aspira les essens finals (*palabrah sueltah / los dos, nosotroh / nosotros*), fins i tot, a voltes, amb una [-s] més llarga (*hijos*). Aquest últim fenomen, com veurem, el retrobem en el grup de subjectes no-catalanoparlants de segona generació, motiu pel qual no podem atribuir-lo a una major proximitat al castellà de valencians sinó a un model de prestigi intern del castellà.

Els dos valencians de primera generació i catalanoparlants que ens queden per examinar, contra tota previsió, usen sistemàticament l'andalús amb *ceceo*:

SBI (M-1943; immi. 5): una vegada a la semana, *pushero* andalú: «-Hoy *queremoh pushero* andalú... *el pushero en blanco...*» [-¿Y qué lleva el *puchero* andaluz?] - *Pueh mira, el pushero andalú te lo puedo decir -no creo que me equivoque- yeva, cazi igual que el valenciano, no yeva la patata típica ni el troh de moniato ni nap, pero totes eixes coses... du magre, ternera, un trosset de cançalà magra.*

FRG (M-1945; imm. 4): Jo sempre m'he j[ɣ]untat més en g[ɣ]ent d'ací que en g[ɣ]ent de València. Anteh... lo que paza que com la g[ɣ]ent va morint-ze... En el casino, en la *Zozietat zí* se parlava més el valencià que en tota València. A mi no se me nota que zóc *valenciano*... *Cuando hablo el andalú no... Sin embargo, mi cuñao se le nota*... El meu bisabuelo tocava en la banda de música de Catarroj[ɣ] a... [...] ¿*Qué has disho?*...

Però no sols usen el *ceceo* en el seu castellà sinó que traslladen aquest tret al català que parlen (cançalà, morint-ze), igual que l'aspiració (troh, anteh), com també hem vist més amunt en un dels usuaris del castellà de valencians (JVCF). És a dir, que aquests dos subjectes els trobem molt distants dels valencians de la seua mateixa generació; fins i tot fan servir un tret que, com el *ceceo*, manca de bona consideració entre els mateixos andalusos: la realització [ʃ] del fonema /ɣ/ (*pushero, disho*)²³, exactament igual que fan alguns dels immigrants valencians de segona generació que ja no parlen català. Així, els que vénen a continuació sumen la fricativització de /ɣ/ al *ceceo*:

LR (M-1955; nasc. Isla Mayor): *Hombre, aquí hay mushoh... aquí habemoh mushoh valencianoh... Yo me conzidero andalú, ezo ehtá claro; vamoh, de andalú cien*

²³ Es pot verificar la baixa valoració d'aquests dos trets en Moya (1995, 12, 79, 95, 185, 218-219, 254, 276) i en Narbona *et al.* (1998, 114, 135-136, 148, 240-241). Seguint aquests autors, transliterem el so fricatiu [ʃ] mitjançant el dígraf *sh* (Moya & García 1995, 12; Narbona *et al.* 1998, 240) per a evitar recórrer a la transcripció fonètica.

*por cien. Pero no ohtante, legítimo valenciano de padre y madre y nacido en Valencia*²⁴. [...] *ze pierde. [...] Mih hijah entienden el valenciano.*

SCS (M-1948; nasc. Alfonso XIII): *No lo pronuncio bien, cuatro frazeh, no lo he practica. Mi hermana, pue zí, ze vino para acá, tenía osho o dieh añoh... seih añoh, y todoh loh añoh ze iba ayí a Zueca con la familia... y ze quedaba allí mushah temporadah... Y todavía... tiene zetenta añoh y le encanta ir a Valencia. No se le ha quita...*

Tanmateix, no tots castellanoparlants descendents de valencians usen aquest segon tret (/ʃ/ > [ʃ]), encara que sí que és més general el *ceceo*, que, com hem dit al principi d'aquest apartat (§ 4), és el més característic de la zona d'Andalusia on s'ubica Isla Mayor. Vegem-lo també en aquests dos altres subjectes:

JR (M-1968; nasc. Isla Mayor): *Mi padre eh valenciano, eh de Zueca, y zu familia vino aquí, todoh de Zueca. Y mi madre eh de Villamanrique. [...] Mi padre nació en Zueca y vino aquí muy pequeño [...] tenía seih añoh. Mih abueloh zí que hablaban en valenciano ziempre pero en mi caza ze hablaba cahteyano. Yo entiendo valenciano, no lo hablo. Eh azí de zencillo: lo entiendo pero no zé decir nada.*

RG (F-1948; nasc. Alfonso XIII): *Yo tengo un hermano mayor y loh treh máh chicoh. Yo zoy pura dehendiente. Yo loh oigo y yo leh contehto en cahteyano dehde chicha. Lo entendemoh ehtupendamente y zí lo dicen, de hablálo, tamién lo hablamoh pero, hombre, con dificultad. No eh azí?*

Aquests quatre darrers subjectes, pertanyents al grup dels castellano-parlants (LR, SCS, JR, RG), són exponents de l'andalús més allunyat del castellà de valencians perquè usen sempre el *ceceo*, però entre ells, podríem establir una gradació perquè els dos primers (LR i SCS) encara s'allunyen més en afegir-hi la conversió a fricatiu del fonema /ʃ/. Els tres individus restants d'aquest grup que només sap castellà, empren un andalus amb distinció entre /s/ i /θ/, que és la varietat que gaudeix de major prestigi²⁵:

VES (F-1978; nasc. Isla Mayor): *Lah doh lenguah convivían, no como ahora en círculoh máh familiareh o círculoh donde se reúnen; era máh habitual ehcu-charloh por la caye y demáh. [...] El hecho de que conviviesen lah doh cultura... dehpuéh loh conflictos que había entre unoh y otroh [...] Parece que loh capataceh o loh que mandaban eran valencianoh, loh jornalero eran andalucesh [...]. Mi padre era capatah y mi madre se encargaba de hacer la comida a loh jornalero.*

²⁴ Aquest individu va néixer al País Valencià perquè sa mare s'hi va traslladar a tenir-lo, però va tornar de seguida a Isla Mayor, que és on ell es va criar.

²⁵ Vegeu la constatació del prestigi de la distinció en l'estudi sobre el parlar de Granada de Moya & García (1995, 12, 134, 218, 221, 249, 254, 276) i en el de Narbona *et al.* (1998, 135), referit a tot l'andalús.

RPR (F-1970; nasc. Isla Mayor): *Viniegen... mi abuelo sí que hablaba valenciano y todoh mih tíoh, tanto mi abuela como eyoh siguieron hablando el valenciano. Lo único que pasa que mi abuelo, dehpuéh de doh año de ehtar aquí, falleció. Nació aquí ya en Sevilla. Loh vecinoh eran todoh valencianoh, de aquí del pueblo, eran todoh valencianoh, hablábamoh mucho, y bueno yo soy una chica que me guhta mucho... bueno, parte de mih raíceh, y me guhtaba mucho hablar tanto el inglés, francés...*

EMF (M-1946; nasc. Isla Mayor): *Mis amigos de ahora son loh niñoh que vinieron en aquel viaje para acá, con un año, con dos. Yo soy de loh privilehiaoh en mi familia porque he tenido un poco más de cultura, pero por lo demás, nada, yo me dedico a la tierra [...] lo que pasa que me ha guhtao leer [...] si mi hermano a veceh me dice: «Yo no sé cómo sabeh tantas cosas.» [...] Mis hihoh, sí: mis hihoh ya tienen sus estudios [...] todos viven fuera.*

Aquest tercer parlant, en consonància amb les seues aspiracions de millorar culturalment, a més de fer la distinció, procura també pronunciar les esses finals, cosa que no sempre aconsegueix i, a voltes, l'esforç el porta a exagerar la [-s] (*miss*, *nuestross*), com ja hem tingut ocasió de comprovar en un subjecte anterior:

EMF (M-1946; nasc. Isla Mayor): *Por supuehto; con miss hijoh tampoco, porque mis hijoh han nacido todos aquí... bueno, nuestross hijos. [...] Yo no tengo el acento muy andaluz, no? Porque a mí me dicen que no se me nota mucho.*

Fixem-nos com remarca (amb orgull) que la gent diu que a ell l'accent andalus no se li nota gaire. Sense tanta preocupació per si se'ls 'nota' o no sinó d'una manera més inconscient, aquestes altres informadores també incorren en la mateixa pronunciació exagerada de la [-s]:

VES (F-1978; nasc. Isla Mayor): [*– Eras dos hermanas?*] – *Somoh tress. [...] Su marido ess valenciano.*

RPR (F-1970; nasc. Isla Mayor): [*– I quan se'n va venir cap a Isla Mayor?*] *Puess en el cincuenta y doss.*

Com hem vist, els parlants VES, RPR i EMF més el que té el català com a L2 (AGE), examinat més amunt, són els únics que intenten produir una varietat estàndard del castellà basada en l'evitació d'un dels trets de l'andalús més singular: l'aspiració (Carbonero 1982, 141-142; Narbona *et al.* 1998, 126). No debades, són els quatre que posseeixen un nivell de formació superior respecte a la resta de subjectes. Vegem, per cloure la caracterització d'aquest grup, un esquema de les varietats que empren els tretze subjectes que no usen mai el castellà de valencians (taula 9):

<i>andalús amb seseo</i>	<i>andalús amb distinció</i>	varietat de trànsit cap al castellà estàndard	<i>andalús amb ceceo</i>	<i>andalús amb ceceo i /ʎ/ fricatiu</i>
>-----<			<----->	
Arribat amb 13 anys				
MPL (M-1940)	MPL (M-1940)			
Arribats entre 3 i 5 anys				Arribats entre 4 i 5 anys
PGF (M-1948)	MTES (F-1958)			SBI (M-1943) FRG (M-1945)
	Nascuts a Andalusia			
	EMF (M-1946) > VES (F-1978) > AGE (M-1970) > RPR (F-1970) >	EMF (M-1946) VES (F-1978) AGE (M-1970) RPR (F-1970)	JR (M-1968) RGG (F-1948) < AGE (M-1970)	LR (M-1955) SCS (M-1948)
2	6	4	3	4
2	varietats amb prestigi: 10		varietats sense prestigi: 7	

Taula 9: Contínuums de varietats andaluses del grup que no usa mai el castellà de valencians

Ara en compte d'un contínuum, en tenim dos, tots dos adreçant-se al castellà estàndard. En les varietats més pròximes al castellà de valencians (l'andalús amb *seseo* i l'andalús amb distinció) tenim tres valencians de primera generació i quatre de segona (andalusos, realment), però aquests últims se situen en la distinció perquè tendeixen al castellà estàndard; és a dir, no ho fan per proximitat amb el castellà de valencians sinó per usar una varietat més prestigiosa ja que tots quatre posseeixen una formació més alta que la resta de subjectes. A l'extrem contrari (andalús amb *ceceo* i /ʎ/ fricatiu) trobem, amb sorpresa, dos valencians de primera generació que, al costat del català, que conserven, quan usen el castellà, ho fan amb la varietat més allunyada (i amb menor prestigi social). Ja no ens sorprèn tant de trobar-hi dos valencians de segona generació (no catalanoparlants) i, en la varietat amb *ceceo* només, altres dos valencians de segona generació sense capacitat de parlar català. En aquesta casella intermèdia trobem AGE, el nostre subjecte que més varietats alterna (andalús amb distinció, andalús amb *ceceo* i la varietat de trànsit al castellà estàndard)²⁶.

²⁶ En la taula 8 també n'hem trobat un, FRC, que alternava tres varietats: el castellà de valencians, l'andalús amb *seseo* i l'andalús amb *ceceo*.

5. Actituds sobre les varietats en conflicte: del *chauchau* al *fufifa*

Encara que no és el nostre objectiu fonamental, examinarem quines són les varietats que empren els tres emigrants castellans inclosos en la mostra perquè això ens portarà a justificar el títol del present treball. Tots tres són de primera generació: un és de Valladolid (VA, M-1930) i els altres dos són de Extremadura (JM, M-1934; EX, M-1928). El primer va arribar a Isla Mayor amb 15 anys, «*recién salido de la escuela: entonces salíamos con catorce años*» i afeg que no s'ha adaptat a parlar, com ell diu, «*ni el valenciano ni el cahtellano*²⁷ *ni el andalú*», per bé que, esporàdicament, fa alguna aspiració i elisió, com acabem de comprovar o ell reitera inconscientment: «*Había tenido un camión muchos años y tenía corrida media Ehpaña*». Pel que fa als dos extremanys, la menor distància dialectal que presenten els seus parlars amb els andalusos (Zamora 1974, 334), fa que puguem tenir algun dubte:

JM (M-1934; imm. 4 anys): *Asín una palabra sola, no, pero metío en conversaci3n, como lo entiendo... parl... hablo alguna palabra. [...] Yo vine en el año 39 y loh he vihto venir a todos. Aquí loh únicoh que había aquí anteh de yo venir eran catalaneh [...] del Delta del Ebro [...] A partir del 48 el grupo máh grande que vino [de valencians] [...] Mohcard [Moscard] en Manrique [...] Salvador Roché [...] un poquito antes.*

Observem que aquest individu fa aspiracions alternant amb el manteniment i distingeix /s/ de /θ/, cosa que també hem vist fer als immigrants d'ascendència valenciana que només empren varietats andaluses. En canvi, l'altre subjecte d'Extremadura, ja fa ben palesa la seua adaptació –a pesar que va arribar a Isla Mayor amb 25 anys–, atès que usa de manera predominant el *ceceo*, un tret indubtablement andalús:

EX (M-1928; imm. 25 anys): *Aquí había portuguezeh... y canarioh también venían. Ehta era la meza de lah dihcu3ioneh, ehta mihma. Aquí los viehoh valencianoh y loh viehoh andaluceh, empezaban unoh a hablá: «Chauchau» y loh otroh leh rehpondían, y el otro de por aquí y el otro por ayí...*

[...]

Yo he zido aquí el primer trahportihta que zalió aquí... público... y a mi loh primeroh principioh de loh trahporteh me loh dieron loh valencianoh... porque toдох me buhcaban a mí.

[...]

¿Habréih dicho el motivo porque ehtaíh aquí, no? Que aquí nadie zabia zembrar arroh...y loh valencianoh... La Ihla la levantaron eyoh, el mérito hay que dárzelo al que lo tiene.

[...]

²⁷ Pronuncia *cahtellano* amb [ʎ], que pràcticament ha desaparegut de tot el castellà.

– *Entonces usted tenía faena a poner la paz entre los valencianos y los andaluces... Y le tocó poner paz entre...*

EX: *Muchah vecch. Mah de una. Y cazar a máh de uno también...*

– *¿Cazar...? ¿...casar valencianos con andaluces?*

EX: *Cazarlos! Loh que fueran ayí a cazarze por el juhgaio...*

Aquest home explica en l'últim fragment de la cita que va fer de jutge de pau durant una època en què les controvèrsies entre valencians i andalusos eren freqüents (Montoya 2015, 44-45), d'ací el malentès provocat per la forma *cazar* que ell utilitza, la qual pot representar dos conceptes diferents: el de 'cazar' (en català 'caçar': anar a la caça i captura dels qui es barallaven) i 'casar' ('casar': contraure matrimoni). Però ara ens interessa anar més enllà i fixar-nos en un altre aspecte que toca aquest subjecte i que ens portarà a cloure aquest estudi amb una visió diferent de les varietats lingüístiques en joc, el de la percepció que en tenen els mateixos parlants.

Es tracta del mot *chauchau*, amb el qual pretén representar com parlaven els valencians i la resposta irada que aquest fet provocava entre els andalusos. Aquest mot no està registrat en el diccionari normatiu castellà²⁸, per bé que sí en el diccionari andalús d'Alcalá (1980, 196); ara bé, l'accepció que en dóna és '*armonía imitativa del rumor de una conversación*', que no encaixa exactament amb el significat de 'manera de parlar rara' o 'galimaties' que sembla que vol donar-li el subjecte que ha usat aquest terme. En canvi, s'hi acosta una mica més l'accepció que dóna per a *xau-xau* el *Diccionari normatiu valencià*: 'acció de xarrar insistentment i sense substància'. Aquesta última definició evoca el sentiment de molèstia que pot causar una conversa que se sent però que no s'entén²⁹. Potser podia ser –irònicament– una paraula usada habitualment pels valencians, i no gaire desconeguda pels andalusos, que va ser adoptada per aquests últims per a fer burla precisament de l'ús de la llengua dels valencians. Així, en aquest mateix sentit fa acte de presència, reduplicada, en un diàleg entre dos subjectes valencians, on el segon la posa en boca –genèricament– dels andalusos:

FL (F-1934): ...els donava una malícia i un odio que *hablares* en valencià... parlares!

Els donava un coratge!

[...]

– I què li dien?

[...]

²⁸ *Diccionario de la lengua española* <<http://www.rae.es/ayuda/diccionario-de-la-lengua-espanola>>.

²⁹ El *Diccionari de la llengua catalana* fa minvar la impressió de molèstia: 'Xerrameca: fet de parlar sense substància'.

FRC (M-1937): «*Hay muchos valencianos: ziempre chau, chau, chau, chau, chau!* [...] *És que loh valencianoh... ehtos che! Ehtos che!*»

El *chau chau chau...* reiterat, segurament reproduïa la percepció en els castellans d'una major abundància de consonants palatals en català ([ʃ]), però també [dʒ] i de finals en *-au*, que és una terminació inèdita en castellà. Amb aquesta base fonètica es construiria l'onomatopeia que originaria aquest mot. (A això es podia afegir, com es veu en la cita, una altra referència burlesca, *che*, aplicada com una mena de gentilici despectiu: «*Estos che*»). De manera equivalent, els valencians també havien elaborat en aquells primers temps de l'emigració un altre mot amb fonament onomatopeic i sentit despectiu per al castellà dels andalusos, el *fufifa*:

Cuando llegué aquí, sólo hablaba valenciano, y para aprender el fufifa, la que me costó. [...] V.C., jornalera, valenciana. (Sabuco 2005, 188, n. 101).

Aquesta denominació podia basar-se en la percepció en els valencians d'una abundància del so interdental sord [θ] en l'andalús amb *ceceo*, dominant a la zona; aquest so, en no saber reproduir-lo perquè és inexistent en català, el substituirien per un altre amb el mateix mode d'articulació fricatiu i també sord, [f], que també reduplicaven (*f...f...f*)³⁰.

Tant *chauchau* com *fufifa* designarien en to burlesc la parla dels 'altres' en uns moments en què les diferències entre andalusos i valencians estaven a l'ordre del dia; en realitat, la llengua era la façana d'unes diferències que eren més de fons social. Actualment, en què s'ha difuminat d'aquest conflicte social, a causa sobretot de la dissolució del grup immigrant valencià en la majoria andalusa, aquestes designacions despectives aplicades a les varietats lingüístiques han anat oblidant-se. La manca de transmissió intergeneracional del català les ha fetes innecessàries perquè una de les llengües en conflicte, la catalana, ha passat a tenir els dies comptats.

6. A mode de conclusió

Mitjançant les onomatopeies carregades d'ironia que simbolitzen el *chau-chau* i el *fufifa* hem volgut representar el camí lingüístic que han recorregut els valencians emigrats a Isla Mayor. Des de la primera generació arribada, que pràcticament només parlava aquell *chauchau* que percebien els andalusos,

³⁰ Aquesta hipòtesi es sustenta en el possible ètim del mot *farfallós*, aplicat, entre d'altres, als qui, a causa d'un defecte articulatori, canvien el so alveolar [s] per l'interdental [θ]. Segons això, aquest últim so, desconegut en català, seria interpretat com a [f] i, d'ací, sorgiria la paraula onomatopeica *farfallós*, amb reduplicació de la fricativa labiodental.

fins els seus descendents ja nascuts a Andalusia, que tan bé manegen el *fufifa* que tant els costava als primers valencians, ha passat –i continua present en els repertoris lingüístics d'aquests parlants– un contínuum de varietats que transita del català al castellà.

Els valencians nouvinguts a Isla Mayor procedien d'una zona del País Valencià on conflüen les isoglosses que separaven el parlar apitxat del valencià general. La majoria procedia d'aquesta segona varietat, però portaven el germen d'un canvi en curs que els conduïa al valencià apitxat. Això, afegit al fet que la primera generació immigrada no ha transmès el català a la segona, explica que no s'hi haja escampat el valencià general a tota la comunitat valenciana immigrada. I en els casos excepcionals en què ha sobreviscut el català en descendents, el que podem observar és un català precari guiat per les estructures fonològiques del castellà, sempre més properes al parlar apitxat.

Quant a les varietats castellanes que hi hem pogut detectar, hem distingit entre un 'castellà de valencians', amb les característiques d'*accent* pròpies dels valencians catalanoparlants, que empren bàsicament els immigrants arribats en la seua joventut o infantesa, i diverses varietats andaluses (andalús amb *seseo*, andalús amb distinció, andalús amb *ceceo* i alguna altra) que són més pròpies dels descendents de valencians criats a Andalusia. Aquesta distribució dialectal palesa la tendència a anar allunyant-se, a mesura que passa el temps i les generacions, no sols de la llengua catalana importada pels valencians immigrants sinó del castellà que els caracteritzava.

Universitat d'Alacant

Brauli MONTOYA ABAT

7. Referències bibliogràfiques

- Alcalà, Antonio, 1980. *Vocabulario andaluz*, Madrid, Gredos.
- Alcover, Antoni M., 1908-1909. «Una mica de dialectologia catalana», *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* 4, 194-303.
- ALDC = Veny, Joan / Pons, Lúcia, 2001-2015. *Atlas Lingüístic del Domini Català*, 7 volums, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- ALEA = Alvar, Manuel, 1991 [1961-1973]. *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Andalucía*, 6 tomos, Madrid, Universidad de Granada/Centro Superior de Investigaciones Científicas/Arco-Libros.
- Badia, Antoni M., 1984 [1951]. *Gramàtica històrica catalana*, València, Tres i Quatre.
- Beltran, Vicent / Carles Segura, 2007. *El valencià de Torís. El parlar de la Vall dels Alcala-lans*, Turís, Ajuntament de Turís.

- Carbonero, Pedro, 1982. «Norma estándar y actitud sociolingüística. Sobre la aceptación y uso de algunos rasgos lingüísticos en hablantes sevillanos», *Sociolingüística andaluza* 1, 137-146.
- Cebolla, Assumpció, 1987. «Estudi lingüístico-dialectològic de la premsa suecana del darrer terç del segle XIX i principis del XX. El cas d'*El Palleter*», *Quaderns de Sueca* 9, 71-86.
- Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007.
- Diccionari normatiu valencià*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2014, <<http://www.avl.gva.es/dnv>>, consulta efectuada el 12 d'abril de 2015.
- Diccionario de la lengua española, Madrid, Real Academia Española, 2012, <<http://www.rae.es/ayuda/diccionario-de-la-lengua-espanola>>, consulta efectuada el 12 d'abril de 2015.
- Escrivà, Vicent, 1992. *Els parlars de les Riberes i de la Safor: les harmonies vocàliques*. [Treball inèdit, becat per la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana dins el Pla EVA].
- Fuster, Joan, 1977 [1962]. *Nosaltres els valencians*, Barcelona, Edicions 62.
- Giner, Joan, 2013. *El valencià de la Valldigna*, València, Universitat de València/Mancomunitat de la Valldigna.
- González, José, 1993. «Valencianos y arroz en las Marismas del Guadalquivir», *Revista de Estudios Andaluces* 19, 67-95.
- Montoya, Brauli, 1989. *La interferència lingüística al sud valencià*, València, Generalitat Valenciana.
- Montoya, Brauli, 2000. *Els alacantins catalanoparlants: una generació interrompuda*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- Montoya, Brauli, 2015. ««Quan parlava el castellà se'm notava que jo era de otra nación». Interrupció de la transmissió del català i autoodi entre els arrossers valencians d'Isla Mayor (Sevilla)», *Els Marges* 106, 29-55.
- Moya, Juan Antonio / García, Emilio J., 1995. *El habla de Granada y sus barrios*, Granada, Universidad de Granada.
- Narbona, Antonio / Cano, Rafael / Morillo, Ramón, 1998. *El español hablado en Andalucía*, Barcelona, Ariel Lingüística.
- Saborit, Josep, 2009. *Millorem la pronúncia*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- Sabuco, Assumpta, 2005. *La memoria y el territorio: la construcción de la comunidad local en Isla Mayor (Sevilla)*, Madrid, Ministerio de Cultura.
- Sanchis Guarner, Manuel, 1936. «Extensión y vitalidad del dialecto valenciano 'apitxat'», *Revista de Filología Española* 23, 45-62.
- Sanchis Guarner, Manuel, 1993 [1950]. *Gramàtica valenciana*, Barcelona, Altafulla.
- Sanchis Guarner, Manuel, 1982 [1968]. *Els pobles valencians parlen els uns dels altres. III*, València, Eliseu Climent editor.
- Sanchis Guarner, Manuel, 1970. «Apitxat», *Gran Enciclopèdia Catalana*, Barcelona, Edicions 62, vol. II, 290-291.
- Zamora, Alonso, 1974. *Dialectología española*, Madrid, Gredos.
- Veny, Joan, 1982. *Els parlars catalans*, Mallorca, Moll.

8. Annex: subjectes

Número d'ordre d'entrevista / inicials del nom dels subjecte / sexe (M: masculí; F: femení) / any de naixement / competència lingüística (CT: català = L1; Cs/CT: castellà = L1, català = L2; Cs: castellà exclusivament) / origen (només s'indica quan és castellà).

- (1) FRC, M-1937, CT
- (2) JFT, M-1931, CT
- (3) FGM, M-1932, CT
- (4) JPM, M-1928, CT
- (5) VA, M-1930, Cs (castellà)
- (6) EX, M-1928, Cs (castellà)
- (7) CPB, F-1955, Cs/CT
- (8) RBF, F-1940, CT
- (9) JR, M-1968, Cs
- (10) JMGE, M-1946, CT
- (11) VR, F-1949, CT
- (12) VF, F-1938, CT
- (13) RGG, F-1948, Cs
- (14) PS, M-1940, CT
- (15) PR, M-1935, CT
- (16) PP, M-1935, CT
- (17) JM, M-1934, Cs (castellà)
- (18) JVCF, M-1947, CT
- (19) SBI, M-1943, CT
- (20) LR, M-1955, Cs
- (21) FRG, M-1945, CT
- (22) SCS, M-1948, Cs
- (23) PGF, M-1948, CT
- (24) GPL, M-1962, CT
- (25) FL, F-1934, CT
- (26) EC, M-1925, CT
- (27) EMF, M-1946, Cs
- (28) VES, F-1978, Cs
- (29) MTES, F-1958, CT
- (30) VAB, F-1948, CT
- (31) RPR, F-1970, Cs
- (32) AGE, M-1970, Cs/CT
- (33) MPL, M-1940, CT